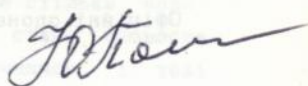

На правах рукопису

ПОПОВ
ЮРІЙ ВЯЧЕСЛАВОВИЧ

**ЗІСТАВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ В
СУЧАСНИХ РОСІЙСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ
(В АСПЕКТІ КОНЦЕПТУАЛЬНО - МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ)**

Спеціальність 10.02.15 - Загальне мовознавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Олеса - 1996

AB 34.963

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Одеському державному університеті ім. І.І.Мечникова

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
ІШЕНКО ДМИТРО СЕМЕНОВИЧ

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
КОЛЕГАЄВА ІРИНА МИХАЙЛІВНА

кандидат філологічних наук, доцент
КІРШО СВІТЛАНА МИХАЙЛІВНА

Провідна установа: Київський державний лінгвістичний
університет

Захист відбудеться " 28 " червня 1996 р., о 13.00 на засіданні вченої ради з філологічних наук, шифр К. 05.01.12, в Одеському державному університеті за адресою: 270058, м. Одеса, Французький бульвар, 24/26, ауд. 130.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці
Одеського університету

Автореферат розісланий "21" травня 1996 р.

Вчений секретар спеціалізованої

ЛННБ України ім.В.Стефаника

В. Стефанік
ЛННБ України

ТХОР Н. М.

00754593 (X)

Російська та англійська мови є двома специфічними концептуально-мовними системами, які мають подібні та відмінні засоби зображення реальності. Активний процес поповнення словників цих мов новими одиницями, неологізмами, становить епідигматичний план обох мов. Необхідність реєстрації, класифікації та опису неологізмів викликає появу нових розділів лексикології та лексикографії - неології та неографії.

Словниковий склад поповнюється не тільки й не стільки новими словами (так званими лексичними неологізмами); стара словесна форма часто починає використовуватися з іншим значенням, і тоді говорять про появу у слова нового значення - семантичного деривата (термін Д. М. Шмелюва) - чи виникнення конверсивного омоніма.

Як припустив В. А. Звегинцев, семантичні зміни не можуть мати формул, загальних для всіх мов та періодів (В. А. Звегинцев, 1957). Але, як доказав Р. О. Будагов на прикладі романських мов, незважаючи на те, що темп і результати семантичного розвитку в мовах неоднакові, слова, які виникли з одного і того ж джерела, але опинилися у різних споріднених мовах, часто зберігають спільні контури смислового ряду в цих мовах (Р. О. Будагов, 1963). Таким чином, суттєвою спорідненістю таких мов й пояснюється спільність у семантичних процесах.

Російська та англійська мови не є близько спорідненими і з моменту розпаду індоєвропейської пра мови не мали безпосередніх контактів, тому спільності в процесах семантичної деривації в російській та англійській мовах не можуть бути пояснені спорідненістю цих мов. Такі спільності, семантичне калькування в багатьох випадках можуть бути обумовлені поширенням англійської мови у російськомовному середовищі, міжмовними контактами, але своє широке міжнародне визнання ця мова одержала лише у 20-му столітті.

Механізми народження нових значень якомога більш виразно розкривають асоціативно-психологічний план російської та англійської концептуально-мовних картин світу, що обумовило вибір предмету дослідження цієї дисертаційної роботи - семантичної деривації в російській та англійській мовах у зіставному аспекті - і визначило її мету: не тільки виявити спільності та відмінності в механізмі семантичної деривації, яка реалізується в декількох семанотворчих типах у російській та англійській мовах, на мікрорівні, але й спробувати наблизитися до відповіді на невирішене питання про мі-

зь концептуальної глибинно-розумової роз'яднаності чи спільності семантичних систем мов як специфічних картин дійсності. В цьому плані наше дослідження уявляється актуальним.

Дисертаційна робота спирається на велику кількість неограничених видань, які відображують динаміку сучасних російської та англійської мов. Матеріалу дослідження семантичної деривації (СД) в російській мові стали такі джерела: Новые слова и значения: Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 60-х годов; Новые слова и значения: Словарь-справочник... 70-х годов; щорічні випуски "Новое в русской лексике. Словарные материалы - 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84"; банк російських неологізмів з 1945 до 1980 року, складений Н. З. Котеловою. Матеріал дослідження СД в англійській мові - Дополнение к Большому англо-русскому словарю под общим руководством И. Р. Гальперина, 1980; Dictionary of New English 1963-1972 by C. L. Barnhart, S. Steinmetz, R. K. Barnhart; Webster's 6000 Words, A Supplement to Webster's Third New International Dictionary, 1976; A Supplement to the Oxford English Dictionary, 1972-76; Черная А. И. Словарь-справочник неологизмов в американской научно-технической литературе, 1971; Auto J. The Longman Register of New Words, 1990.

Результатом суцільного аналізу названих джерел є складена банк картотека семантичних дериватів, яка нараховує в цілому 5318 одиниць російської та 4943 одиниці англійської мов. Цим забезпечуються наукова достовірність та об'єктивність результатів дослідження.

Наукова новизна і теоретичне значення дисертації обумовлені, перш за все, тим, що вперше на широкому фактичному матеріалі проводиться зіставне дослідження СД в російській та англійській мовах у спробі дати відповідь на питання, якою мірою різні мовні системи детермінують процеси мислення обох народів при утворенні нових значень і наскільки адекватна поставленій проблемі пояснююча сила гіпотез лінгвістичної відносності та лінгвістичної достатковості.

Теоретичне значення роботи також полягає у послідовному перенесенні категорій словотвору в сферу семасіології, у впровадженні понять і термінів "концептуально-мовна картина світу", "специфічно-мовна семантична епідигматика", яка знаходить реалізацію у декількох семанотворчих типах СД, поняття і терміну

"сенантико-конверсивний тип конверсивного словотвору". Послідовно розмежовується екстенсіонально і контенсіонально обумовлена СД, динамічна діакронія, динамічна синхронія і статична синхронія в сфері симілятивних та імплікаційних зв'язків значень полісемантичного слова. Уточнюються поняття непрямой та посередньої вторинної номінації, номінативних і характеризуючих вторинних значень, агрегування значень.

Практична цінність дисертації визначається можливістю використання її результатів у вузівських курсах загального новознавства, англо-російської контрастивної лексикології і сенсіології, теорії та практики перекладу, в теоретичній і практичній лексикографії.

Специфіка матеріалу передбачає використання дескриптивного методу дослідження, методики компонентного аналізу, зіставного методу. З метов одержання цифрових показників при обробці фактичного матеріалу застосований кількісний метод аналізу.

Основна мета даної роботи визначає постановку і вирішення таких завдань:

- виявлення ролі мови в категоризації дійсності;
- визначення співвідношення мовної та концептуальної картини світу;
- виявлення рівней співвідношення відповідних значень лексичних одиниць мов, які зіставляються;
- визначення структурної організації лексичного значення слова, його співвідношення з формальними і змістовими логічними поняттями, явищем полісемії;
- встановлення етимологічної сутності СД та її причин;
- характеристика результатів дії непрямой та посередньої вторинної номінації на рівні діакронії та динамічної синхронії і рівні статичної синхронії специфічно-мовної сенантичної епідигматики з утворенні номінативних і характеризуючих сенантичних дериватів;
- визначення залежностей появи нового значення на відміну від нового смислу, відношення значення слова і контексту в світі проблеми мови як кода;
- розмежування екстенсіонально і контенсіонально обумовленої СД особливо стосовно ідентифікуючої та предикативної лексики;
- виділення різних типів СД російської та англійської мов у сфері віддієслівних іменників, конверсивної ононімії, не-

тонімізації, метафоризації, родо-видового варіювання, агрегування значень, зіставний аналіз цих типів;

--встановлення інваріанта перекладу нових значень російської та англійської нов.

Мета і задачі дослідження визначають основні положення, які висносяться на закриті:

1. Специфічно-новна семантична епідигматика російської та англійської нов, які є особливими нерозчленованими концептуально-новними картинами світу, реалізується за допомогою декількох семемоторних типів внутрисловної (семантичної) деривації. Ці типи мають у даних мовах риси спільності та відмінності. В рамках семемоторних типів нами виділені структурно-семантичні підтипи СД, впроваджений термін "семантико-конверсивний тип конверсивного словотвору", адекватно відображуючий особливий тип конверсії в англійській мові.

2. Більшість семантичних дериватів російської та англійської нов обумовлена не екстенціонально, а лише контенціонально. Предикативні слова властива тільки контенціональна СД, ідентифікуючи — як контенціонально, так і екстенціонально обумовлена СД. Але результатом обох видів СД є контенціональний розвиток.

3. У протиставі достатньо розповсюдженій думці, на наш погляд, слід гворити не про синтагматичну детермінованість метонімізації та парадигматичну детермінованість метафоризації, а про метонімічну обумовленість синтагматики і синтагматично обумовлену метафоризацію.

4. Велика кількість випадків СД в обох мовах становить агрегування значень. В російській мові це явище репрезентоване агрегуванням афіксальним та пов'язаним із семантичним калькуванням, в англійській — афіксальним і конверсивним. Лише для російської мови характерна інтерферентна ізосемія значень.

5. Хоча російська та англійська мови є специфічними концептуально-новними картинами світу, з чим пов'язані встановлені нами відмінності в механізмах СД у цих мовах на рівні її мікросистем, ці картини світу в цілому подібні в аспекті семантичної деривації, тобто глибинні механізми мислення людини в цьому відношенні є спільними.

Апробація роботи: Результати дослідження обговорювались вченими кафедр російської мови, лексикології та стилістики ан-

гійської мови, загального та слов'янського новознавства Одеського державного університету у жовтні 1995 р., на науковій конференції професорсько-викладацького складу Одеського університету у квітні 1995 р., на республіканських і міжнародних конференціях (Ізмаїл, 1992; Кіровоград, 1993; Одеса, 1993; Івано-Франківськ, 1993; Житомир, 1994).

СТРУКТУРА РОБОТИ

Дисертація складається із вступу, трьох розділів та висновків загальним обсягом 170 сторінок друкованого тексту. До роботи додається список цитованої літератури та лексикографічних джерел (477 назв, з яких 73 назви - іноземними мовами: англійською, французькою, німецькою), а також додаток, який в алфавітному порядку містить спочатку російський, а потім англійський ілюстративний матеріал дослідження.

Зміст роботи

У вступі пояснюється вибір теми роботи, обґрунтовується її актуальність, наукова новизна, теоретична і практична цінність, визначаються мета, завдання й методи дослідження, описується матеріал і структура дисертації, наводяться основні положення, що виносяться на захист.

У першому розділі, "Семантична деривація як відображення рухомості концептуально-мовної картини світу", який складається з восьми параграфів, пояснюються основні терміни дисертації, описуються і розробляються теоретичні постулати роботи, накреслюється основне коло проблем, аналізуються причини СД, розглядаються головні теоретичні проблеми поняттєвої природи лексичного значення, факторів, які його обумовлюють, структури значення, явища полісемії.

Перший параграф присвячений проблемі мовної категоризації дійсності. У випадку, коли деякі об'єкти номінації є життєво важливими для однієї нації, але відсутні в екстралінгвальному оточенні іншої нації, ці об'єкти для другої нації є абсолютними вербальними лакунами (В. Л. Муравйов, 1980), і варіювання семантичних систем цих мов тут слід пояснювати цілком екстралінгвально.

Нетотожність відповідних значень різних мов - відносні лінгвістичні лакуни - може бути обумовлена варіюванням дійсності в зв'язку зі специфічними природно-географічними, національно-

культурними умовами життя народів, але в великій кількості випадків відносно лакони обумовлені "пришкою" мовної системи, коли ідентичним реаліям різними мовами надаються нетотожні характеристики.

Виходячи з аранжування сем у відповідних значеннях різних мов, розмежовуємо три рівні співвідношення значень: 1) рівень відносних лакон, обумовлених варіюванням предметного ряду і соціально-історичного досвіду народів (лінійна еквівалентність); 2) рівень гіпо-гіперонімічних (векторна еквівалентність) і відносних лакон, чия поява не може бути пояснена екстралінгвальною; 3) рівень низькочастотних значень-"універсалій".

Особливо наївна картина світу, притаманна кожному народові, становить ту сферу, де своєрідне бачення конкретною мовою реальності не пояснюється екстралінгвально, бо, на наш погляд, базові поняття цієї картини світу не залежать значною мірою від ступеня соціально-історичного розвитку народів. Для росіян та українців тільки серце є осереддям емоцій, для французів, крім серця, - селезінка, для китайців - цирки, для мешканців Західної Африки - печінка (В. А. Плуґян, 1991).

Детерміноване мовними системами різне розуміння однакових сутностей носить назву "лінгвістичної відносності". Теорія "лінгвістичної відносності" спирається на твори Дж. Локка, В. фон Гумбольдта, але достатньо повно її було розроблено американськими лінгвістами Е. Сепіром і Б. Чорфом та доповнено Л. Вейсгербером, Й. Тріром, М. Хайдеггером, Л. Вітгенштейном, Л. Блумфілдом та ін.

Другий параграф. Лексичне значення, яке відображає референцію слова до світу дійсності, за змістом адекватне логічному поняттю, але, на відміну від нього, становить мовну сутність і несе у собі певні лінгвістичні характеристики. Сигніфікат є лінгвістичний термін, рівний за своєю суттю поняттю в логіці, він являє собою зображений мовою уявний аналог властивостей і характеристик однотипного предметного ряду - денотату як класу подібних одиничних референтів - і має екстенціональний (обсяжний) та контенціональний (змістовий) боки.

Лексичне значення загальноновживаного слова за змістом аналогічне формальному логічному поняттю (С. Д. Кашнєльсон, 1965), яке відбиває середнє і "загальнозрозуміле" для мовного колективу осягнення об'єкту дійсності. Системи формальних понять у мовах

рихою та мають не тільки міжмовні, але й внутрішньомовні відмінності. Значення, які базуються на змістових поняттях, можуть бути енциклопедично-науковими та індивідуально-особистісними, як і самі ці поняття. Лексичне значення слів-термінів за змістом тотожне нерозчленованому для нього формально-змістовому поняттю (про це йдеться у третьому параграфі).

Теорія "лінгвістичної додатковості" (В. А. Звегинцев, 1968; Г. В. Колшанський, 1975; Г. А. Брутин, 1973; Л. А. Черняковська, 1978 та ін.) стверджує, що різне членування народами дійсності є специфікою лексичних значень мов цих народів, що загальнолюдські поняття "викривляються" мовними системами і постають у вигляді специфічної для кожної мови системи лексичних значень. Але ці "загальнолюдські" поняття не мають для росіян, українців, англійців чи французів іншого засобу існування, крім як через слова їхніх власних мов. Тому ми не можемо відокремлювати одну від одної логічну, концептуальну і лінгвістичну моделі дійсності, кожне логічне поняття є специфічно мовним, і, відзначаючи відмінності в системах значень різних мов, констатуємо також відмінності в системах логічних понять. Це веде до необхідності ототожнення концептуальної та мовної картини світу в межах однієї мовної системи.

І ми ніякою мірою не можемо погодитися з думкою І. А. Куличич про те, що СД обумовлена неповнотою мовної картини світу по відношенню до концептуальної та є шляхом народу від мовної картини світу, яка містить лакуни, до концептуальної картини (І. А. Куличич, 1980). Мовна картина світу самодостатня, у ній немає лакуни для носіїв мови: говорити про лакуни правомірно лише в термінах зіставного дослідження мов.

Проте теорія "лінгвістичної додатковості" є вірною в тому сенсі, що, по-перше, якщо при зіставленні мов виходити не з розрізнення лексичних фактів, а з цілих лексико-семантичних систем, міжмовних розбіжностей буде небагато (Р. Я. Якобсон, 1985; В. М. Смірнов, 1977; М. П. Кочерган, 1984 та ін.), а, по-друге, існує невербальне мислення (див. Р. Я. Якобсон, 1985), діяльність якого, як нам здається, впливає на концептуальну єдність світоупорядкування для різних народів. Як йдеться у четвертому параграфі, механізми С. яка є однією із шляхів встановлення суттєвих зв'язків між формою слова та його змістом, імовірно, пов'язані з діяльністю обох - вербальної та невербальної - піскуль мозку людини, що від-

бивається у рисах відмінностей і подібностей СД в російській та англійській мовах.

У п'ятому параграфі розглядаються різні точки зору на причини семантичних змін, які розроблялися в рамках логічного, психологічного, традиційного та функціоналістського підходів до значення. СД, обумовлена змінами в сутності чи інвентарі денотата, носить об'єктивний позалінгвальний характер і визначається нею як екстенціонально мотивована СЛ. У більшості випадків СД обумовлена лише змінами у сигніфікаті, тобто контенціонально, і пов'язана з дією позаморчих суб'єктивних факторів чи факторів інтралінгвальних котрі можуть носити позасловний (мовний та мовленнєвий) і внутрішньословний характер. Контенціонально та екстенціонально мотивована СЛ може супроводжуватися позалінгвально обумовленим конотативом СД.

Шостий параграф присвячений дериваційному, чи епідигматичному виду відношень у лексиці (Д. М. Шмельов, 1971), який утворюється еволюційними (діакронія) та нееволуційними (динамічна синхронія) мовними змінами (Л. О. Кудряцева, 1992). Розуміючи під семесою окреме значення слова (Ж. П. Соколовська, 1979), за аналогією із словотворччи типом афіксальної деривації можна виділити семемотворчий тип СД (див. С. Л. Гінзбург, 1979; З. Д. Попов, 1986): набір цих типів у мові складає її специфічно-мовну семантичну епідигматику.

У сьомому параграфі розглядається проблема полісемантичного слова. На нашу думку, таке слово пов'язане з декількома формальними поняттями, а упорядкованість його значень - відношення покіданості та ієрархії. Типологічно визначається те, що лексичні одиниці аналітичних мов навантажені значеннями більш, ніж одиниці синтетичних мов (Г. І. Овсянников, 1979). З появою нового значення у слова зростає ймовірність виживання цього слова у мові (А. А. Полікарпов, 1979, 1987, 1990).

Восьмий параграф першого розділу присвячений структурі лексичного значення слова. Воно містить в собі денотативно-сигніфікативний компонент, який складається із класів, чи категоріально-гранатичних сем, архісем, чи гіперсем, диференційних, чи гіпосем, потенційних, чи асоціативних сем, а також конотативний компонент. Сема можуть бути інтенціональними (ядерними) та імплікаціональними.

Другий розділ. "Загальногносеологічні основи се-

мантичної деривації в російській та англійській мовах", складається з шести параграфів. Перший параграф присвячений природі вторинної номінації, яка може бути непрямою та посередньою (Н. Д. Арутюнова, 1979, 1979 і т. д.). При першій утворення семантичних дериватів за допомогою метафоричного і метонімічного переносів (рівень діакронії та динамічної синхронії) носить номінативний характер (Н. Д. Арутюнова, 1978). Такі нові значення реалізуються без опори на сигніфікати первинних значень, носять мовний характер і на рівні статичної синхронії зв'язані з ними синілятивними та імплікаційними нетропелчними зв'язками (за термінологією Н. В. Нікітіна, 1983): WHITE ROOM 'приміщення з особливо чистою атмосферою'.

Посередня вторинна номінація являє собою дію тільки метафоричного семемтворчого типу. Нові значення носять характеризуєчий характер (Н. Д. Арутюнова), реалізуються тільки з опорою на сигніфікати первинних значень, обумовлені, як правило, специфічними актами комунікації та зв'язані з первинними значеннями і на рівні діакронії та динамічної синхронії, і на рівні статичної синхронії метафоричними тропелчними зв'язками: ГУЛІВЕР 'про крупного діяча'.

У другому параграфі йдеться про те, що мова не є однозначним кодом по відношенню до мовлення. Цей код, як і окреме значення слова, "вкристалізовується" в мовленні, а потім набуває системного характеру, після чого для системного значення слова контекст стає системою, яка актуалізує, а не конструює. Проте, потрапляючи до неї, значення знову починає варіюватися, що може привести до появи його нових смислів чи навіть нового значення. Цей двобічний процес є нескінченним.

Третій параграф пов'язаний з розмежуванням нових значень і нових смислів значень. Нове значення з'являється тоді, коли в колі сполучуваності слова з'являються слова іншої поняттєвої сфери, поняття змінює свої суттєві ознаки, і народжується нове значення, яке в обох мовах може бути вільним та зв'язаним. Ці процеси більшою мірою характерні для посередньої вторинної номінації. Вільні та зв'язані характеризуєчі значення відбивають мовний (конвенціональний, прогнозований) і мовленнєвий (оказіональний) характер вторинної посередньої номінації, між якими немає онтологічної різниці.

У переважній більшості випадків поява семантичних дериватів

у російській та англійській мовах обумовлена контенціонально, при цьому один і той же денотат є основою для декількох поняттєвих узагальнень і номінований кількома лексичними одиницями: однією в первинному (часто єдиному) значенні, другою — в новому, для неї переясному: значення слова "свердло" і нове значення слова БАРАН "електричне ручне свердло".

Четвертий параграф присвячений ідентифікуючим та ознаковим (предикатним) словам. Перші носять денотативно-сигніфікативний, другі — сигніфікативний характер, з чим пов'язані їхні різні екстралінгвальні та мовні ознаки та різна природа СД.

Дієслово тяжіє до СД в силу своєї багатозначності, влучення до свого значення семантичних та синтаксичних актантів. Синтаксичні деривати-віддієслівні іменники, про які йдеться у п'ятому параграфі, поєднуючи ознаки предикатних та ідентифікуючих слів, ще більш прагнуть до СД, яка носить дієслівний та іменний характер.

Віддієслівні іменники в обох мовах активно копіюють похідні значення дієслів-мотиваторів, до того ж для англійської мови характерне також копіювання похідних значень дієслів іменниками, створеними від них за конверсією.

У протизвагу існуючій думці (А. В. Морозов, 1988), в обох мовах дуже частотним є процес виникнення у віддієслівних іменників нових значень незалежно від семантичної структури мотивуючого дієслова. Нами виявлені два структурні різновиди цього процесу. По-перше, такі значення з'являються від первинного значення віддієслівного іменника при відсутності похідного значення у мотивуючого дієслова. По-друге, віддієслівні іменники в російській та англійській мовах спочатку набувають нове значення під впливом появи такого ж нового значення у мотивуючого дієслова, приєднують його до своєї семантичної структури, а потім це нове значення іменника, поза орієнтацією на семантичну структуру дієслова, становить базу подальшої СД. В англійській мові вказані процеси проходять і в рамках конверсивного, а не тільки афіксального словотвору.

Частотність конверсії, якій присвячений шостий параграф, в англійській мові зростає на відміну від російської мови, де вона є рідкісним явищем, яке виявляється в субстантивзації. Серед конверсивів в англійській мові ми виділяємо дві групи: 1) слова, які в процесі переходу до іншої частини мови змінюють свої значення

лише за рахунок зміни граматичних сем (functional shift): AUTHOR → TO AUTHOR: 2) слова, значення яких поряд з граматичними семами змінили й диференційні ознаки, такі значення є переносними: PING-PONG → TO PING-PONG 'відфутболювати пацієнтів на аналіз і процедури'. За аналогією із семантико-морфемним способом словотвору, коли одночасно має місце використання певного афіксального способу словотвору і переніс найменування, що веде до існування у похідного слова тільки переносного значення (ВТБК), ми для способу утворення конверсивів другої групи впровадили термін "семантико-конверсивний спосіб конверсивного словотвору".

Зроблений нами підрахунок показав, що з 60-х - першої половини 70-х років до другої половини 80-х років головним типом конверсів в англійській мові залишається аербалізація іменників з тенденцією до її зростання; почастишали випадки номіналізації прикметників і дієслів, стали більш рідкісними процеси ад'ективації іменників.

Третій розділ. "Зіставний аналіз різних типів семемотвору російської та англійської мов", складають п'ять параграфів. У першому параграфі виявлений ряд спільностей та відмінностей у моделях метонімічного типу семемотвору в російській та англійській мовах. Метонімія в прикметниках описується на-ки не в традиційних термінах суміжності ознак, а в термінах їхньої суміжності, бо тут переніс має місце з опором на денотат відповідного іменника.

Базою усякого метонімічного перенісу є позамовна, реальна суміжність денотатів, а не контекстуальна, тому ми не погоджуємося з Л. О. Кудрявцевою (1987) в тому, що метонімія становить синтагматичне, тобто суто мовне явище, і з'являється в результаті конденсації племі виразу. Синтагма - це лінгвістичне відбиття екстралінгвальної суміжності денотатів, позамовне заміщення одним денотатом іншого веде до еліптування членів синтагми, в зв'язку з чим слід говорити не про синтагматично обумовлену метонімію, а про метонімічно обумовлену синтагматику.

Другий параграф присвячений найбільш продуктивному в обох мовах семемотворочому типу - метафоризації, яка складає 50% від усіх випадків СД в російській та англійській мовах. Найбільш активним у цих мовах є власне-асоціативний метафоричний переніс з перевагою в російській мові. В англійській мові порівняно з

російською більшу частину вагу займає метафоризація за зовнішньою схожістю (1/3 до 1/4 від загальної кількості метафоричних номінацій). У сфері просторових прикметників оцінні значення, які розвиваються в обох мовах, практично не відрізняються, на відміну від кількісних значень.

У третьому параграфі розглядаються звуження та розширення значень як відбиття статично-синхронних відношень родо-видового варіювання на рівні динамічної синхронії. Звуження та розширення значень у російській та англійській мовах можуть відображувати реальне, екстенціональне варіювання денотатів, у цьому випадку ми розглядаємо ці процеси як дію самостійних семемстворчих типів. В деяких цих типах однаково активно в обох мовах іде утворення звуження термінологічних значень на базі загальноновживаних, а також звуження значень на базі загальноновживаних слів без переходу їх до термінологічної системи. Розширення значень як спосіб деривації з російській мові, за нашими даними, практично відсутнє, а в англійській - до край нерегулярне.

Звуження та розширення значень можуть бути результатами метафоричних переносів, в цьому випадку родо-видова перекласифікація є вторинною по відношенню до семілативної і приписується значенню мови колективної, тож не можна говорити про взаємодію видів СД, як це робить І. А. Кулинич (1990).

В обох мовах з активним процесом номінаційної метафоризації, коли загальноновживані слова отримують нові спеціалізовані термінологічні значення: ДЫРКА 'отвір' → 'не зайнятий електроном енергетичний стан напівпровідника', РАТЧН 'латати' → 'робити "латку"; виправляти програму ЕОМ за допомогою підпрограми'. Випадки звуження значень без переходу їх до якоїсь терміносистеми в російській мові дуже нечастотні, а в англійській відсутні.

Утворення розширених переносних значень у термінів в російській мові відбувається декілька разів частіше, ніж в англійській. Утворення ж переносно-розширених значень у загальноновживаних слів, як показує наш аналіз, зовсім не характерне для англійської мови, тоді як у російській це надзвичайно активний процес, який відбиває загальну тенденцію руху від конкретного до абстрактного в семантичних змінах: ПРЕМ'ЄРА 'перша театральна вистава' → 'про появу чогось нового, початок чогось'.

Процеси звуження та розширення значень пов'язані з терміно-

логічною лексикою, відбивають рух від формального поняття до змістового і навпаки.

Проведене дослідження є свідченням того, що в англійській мові розширення значень як спосіб деривації і утворення переносно-розширених значень мають велику вагу і порівняно з процесами звуження значень відбуваються у три рази рідше з тенденцією зменшення з 60-70-х років до початку 90-х.

Випадки вищо-вищого варіювання, чи семантичного зрушення, в обох мовах нерегулярні.

Близько 30% семантичних дериватів в російській та 20% в англійській мовах мають розглядатися в рамках агрегативності значень, якому присвячений четвертий параграф. Під агрегативністю значень (термін Н. З. Котелової, 1992) розуміється процес, коли з'являється афіксальний дериват від одного з значень вихідного слова, а потім його значення приєднується до значення співпадаючого за формою похідного слова, яке раніше було утворене від іншого значення вихідного слова. Багато випадків агрегативності часто помилково розглядається як результат метафоризації (Л. О. Кудрявцева, 1992).

"Власні" переносні значення розвивають непохідні слова і похідні з фразеологічною семантикою. Агрегативність переносні значення своїх вихідних, у цілому, похідні з нефразеологічною семантикою, тому що блискуча словотворча мотивованість руйнує їхнє власне асоціативне поле (прикладом є віддієслівні іменники).

Приблизно 50% випадків агрегативності в обох мовах спостерігається в прикметниках, бо вони майже завжди утворені від іменників і дієслів.

Не підтверджується думка про те, що дериваційні процеси, які проходять за однаковим словотворчим типом від однієї вихідної бази, що веде до появи полісемантичної структури паралельного типу, характерні лише для російської мови, а в англійській не зустрічаються (О. М. Бобровська, 1984).

Серед найбільшого масиву випадків агрегативності значень в російській та англійській мовах - у сфері утворення дериватів від декількох значень, які належать одному слову, чи словам-омонімам, чи від різних слів - виділяються три типи агрегативності:

1) значення просто агрегатуються до існуючого значення похідного слова, при цьому значення вихідного слова можуть бути за своєю

природою самі агрегатованими, а можуть бути зв'язаними семантичною похідністю; 2) значення агрегатується, а потім вступає до відношень семантичної мотивації з існуючим значенням похідного слова; ці відношення чи копіюються з відношень між значеннями вихідного слова, чи з'являються самі по собі, при відсутності подібних відношень між значеннями вихідного слова; 3) значення може рівноймовірно бути значенням слова-афіксального деривата чи семантичним дериватом від існуючого значення похідного слова.

Агрегативання значень в англійській мові проходить також у рамках конверсіі.

Лише для російської мови характерна інтерферентна ізосемія значень, що є слідством калькування російським словом значень англійської мови, які агрегуються до семантичної структури російського слова і можуть вступати з існуючими значеннями у відношення мотивації.

Стосовно проблеми перекладання нових значень іншою мовою, про що йдеться у д'ятому параграфі, треба зазначити, що вичленований нами інваріант перекладу не тотожний ні лексичному значенню слова, ні денотативній віднесеності, ні сигніфікату, а являє собою певний набір поняттєво-інтенсіональних сем мовного системного значення.

У висновках, крім опису окремих результатів дослідження, наводиться загальний висновок про те, що, незважаючи на той факт, що російська та англійська мови - це дві специфічні концептуально-мовні картини світу, з чим пов'язані виявлені нами в результаті пильного аналізу фактичного матеріалу достатньо серйозні відмінності в механізмах СД на рівні її мікросистем в російській та англійській мовах, 1) семантичні деривати в обох мовах зберігають приблизно однаковий кількісний склад по відношенню до загального числа неологізмів (що свідчить про існування спільних глибинних механізмів регулювання цього складу),

2) СД в обох мовах має багато спільного і на рівні тих же самих мікросистем: це відбивається часто у схожості в виборі семіотворчих типів, в утворенні певних типів значень (наприклад, класифікативних), в тому, що слова зі схожими значенням в обох мовах мають подібну семасіологічну історію незалежно одне від одного, що ніж двома аналогічними лексико-семантичними групами російської та англійської мов в утворенні переносних значень більш схожості.

ніж ніж двома групами в одній мові.

Головне ж полягає в тому, що проведене дослідження дозволяє нам у цілому говорити про подібність російської та англійської концептуально-мовних картин світу в аспекті семантичної деривації, тобто про спільність глибинного логіко-психологічного механізму мислення людини в цьому відношенні.

Основні положення дисертації відображені у таких
публікаціях автора:

1) Нові значення слів як окремі семантичні одиниці// Семантика мови і тексту. Матеріали міжнар. наук. конф. 13-15 жовтня 1993 р. Част. 2. - Івано-Франківськ, 1993. - С. 109-111.

2) A phenomenon, its reflection in different languages, and translation// Questions of applied linguistics. Матеріали міжнар. наук. конф. 1-4 лютого 1994 р. - Житомир, 1994. - Р. 37-38.

3) О семантической неологизации в сфере словосочетаний// Проблемы описания грамматических систем славянских языков. Тезисы докл. и сообщ. науч. конф. 14-15 апреля 1992 г. - Измаил-Одесса, 1992. - С. 105-106.

4) Деякі лексикографічні проблеми багатозначного слова// Проблеми контрастивної лінгвістики. Тези міжвуз. наук. конф. 18-20 травня 1993 р. - Кировоград, 1993. - С. 211-212.

5) Перекладання нових значень полісемантичного слова як практична проблема// Функціонування української культури та мови в умовах регіонів України з багатонаціональним складом населення. Всеукр. наук.-метод. конф. 18-19 листопада 1993 р. - Одеса, 1993. - С. 122-124.

А Н Н О Т А Ц И Я

Попов Ю. В. Сопоставительное исследование семантической деривации в современных русском и английском языках (в аспекте концептуально-языковой картины мира).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.15 - общее языкознание. Одесский гос. ун-т, Одесса, 1996.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Зашитається рукопис дисертації і п'ять публікацій, що містять дослідження семантичної деривації в російському і англійському мові, обрані для порівняння в силу їх типологічного несходства з метою визначити ступінь розбіжності або зв'язності семантичних систем мов. Незважаючи на те, що ці мови є двома специфічними концептуально-мовними картинами світу, з чим пов'язані виявлені нами розбіжності в механізмах семантичної деривації на рівні її мікросистем в російській і англійській мові, проведений аналіз дозволяє нам в цілому говорити про подібність російської і англійської концептуально-мовних картин світу в аспекті семантичної деривації, т.е. про общність глибокого логіко-психологічного механізму мислення людини в даному відношенні.

Ключові слова: семантична деривація, концептуально-мовна картина світу, семемотворчий тип, контенціональний, екстенціональний.

ANNOTATION

Popov Y. V. Contrastive research of semantic derivation in modern Russian and English (in the aspect of conceptual-linguistic world picture).

Dissertation for a candidate degree in Philology. Speciality 10.02.15 - general linguistics. Odessa State University, Odessa, 1996.

Presented for defence are the manuscript and five publications containing research of semantic derivation in Russian and English chosen for the comparison because of their typological dissimilarity in order to define a degree of dissociation or connection of semantic systems of the languages. Despite these languages being two specific conceptual-linguistic world pictures, by which divergences in mechanisms of semantic derivation at its microsystem level in Russian and English may be explained, the analysis made allows us to speak about similarity of Russian and English conceptual-linguistic world pictures in the aspect of semantic derivation, i.e. about common character of deep logical and psychological mechanisms of human thinking in this respect.

Key-words: semantic derivation, conceptual-linguistic world picture, sememe-formative type, contentional, extensional.

Ab 31.203

